

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПРАВА

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В.М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**ПРАВО В СИСТЕМІ
СОЦІАЛЬНИХ НОРМ:
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНІ
АСПЕКТИ**

**Матеріали XIII історико-правової конференції
20-22 травня 2005р.**

м.Чернівці

**Чернівці
„Рута”
2005**

ББК 67: 60.5

П 685

УДК 34: 316

П 685 Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIII історико-правової конференції (м. Чернівці, 20-22 травня 2005р.). – Чернівці: Рута, 2005. – 420 с.

Редакційна колегія:

Пацурківський П.С. (голова), *Никифорак М.В.* (відповідальний секретар), *Усенко І.Б.*, *Тимошук О.В.*

Затверджено до друку Президією
Міжнародної асоціації істориків права

Адреса редакційної колегії: 58012, м. Чернівці,
вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький національний університет,
кафедра теорії та історії держави і права

ISBN 966-568-813-8

© Міжнародна асоціація
істориків права, 2005
© „Рута”, 2005

ЗМІСТ:

<i>Бабкін В. Д. (м. Київ)</i> Право і закон: співвідношення понять.....	3
<i>Ярмиш О.Н. (м. Харків)</i> Соціальний вимір права в історико-правових дослідженнях	10
<i>Скакун О.Ф. (г. Харьков)</i> Динамика методологических подходов к праву.....	16
<i>Дамирли М.А. (г. Одесса)</i> Предмет истории права в контексте антропологизации правового познания	28
<i>Усенко І.Б. (м. Київ)</i> Правовий звичай як джерело українського права і об'єкт дослідження вітчизняних правознавців	35
<i>Тимошук О.В. (м. Сімферополь)</i> Шаріатська ідея кримської автономії у світлі російських революційних подій 1905-1918 рр.....	44
<i>Никифорак М.В. (м. Чернівці)</i> Австрійський закон як джерело права на Буковині (1787-1918 рр.).....	56
<i>Гавриленко О.А. (м. Харків)</i> Правосвідомість громадян античних держав Північного Причорномор'я.....	66
<i>Шульга А.М. (м. Харків)</i> Право як домінуючий елемент нормативного регулювання суспільних відносин	76
<i>Музика І.В. (м. Київ)</i> Проблема нормативності права в українській соціології права другої половини ХІХ – початку ХХ століття	81
<i>Бігун В.С. (м. Київ)</i> Антропологічні аспекти праворозуміння.....	87
<i>Ладиченко В.В. (м. Київ)</i> Принципи права в системі соціального регулювання державної влади.....	96
<i>Шукліна Н.Г. (м. Київ)</i> Історичний розвиток концепції прав людини: причини, значення, періодизація.....	105
<i>Самойленко О.О. (м. Київ)</i> Злочини і покарання у звичаєвому праві України ХІХ ст.....	113
<i>Макарчук В.С. (м. Львів)</i> Право націй на самовизначення у звичаєвому міжнародному праві першої половини ХХ століття (історичний аспект).....	117
<i>Карвацька С.Б. (м. Чернівці)</i> Генеза української правничої термінології як фактор становлення національного права України	127

<i>Меленко С.Г. (м. Чернівці)</i> Особливості використання консолідації як виду систематизації нормативно-правових актів у правовій системі України (історико-правовий аспект).....	134
<i>Гаврилюк Р.О. (м. Чернівці)</i> Еволюція податково-правових теорій.....	142
<i>Головко О.М. (м. Харків)</i> Соціальна результативність фінансових реформ у Російській імперії (друга половина ХІХ ст.).....	152
<i>Шевченко А.Є. (м. Донецьк)</i> Організаційно-правова діяльність радянського уряду щодо створення спеціальних правоохоронних органів у забезпеченні дорожнього руху.....	162
<i>Литвинов О.М. (м. Луганськ)</i> Павло Новгородцев: етичний нормативізм суспільного ідеалу як основа державознавчої концепції або про деякі корисні для нас уроки видатного філософа права.....	169
<i>Атоян О.Н. (г. Луганск)</i> Легітимізація насилля в правовій действительности воєнного часу.....	172
<i>Медведєв Ю.Л. (м. Луганськ)</i> Правовий статус службовців міської управи в Російській імперії на початку ХХ століття (на прикладі самоврядування Луганська).....	188
<i>Бондарук Т.І. (м. Київ)</i> До основ праворозуміння Лева Сапєги.....	196
<i>Холод Ю.А. (м. Харків)</i> Право Російської імперії у період Першої світової війни.....	201
<i>Шевчук І.І. (м. Київ)</i> Нормотворча та правоінтерпретаційна діяльність органів прокуратури Республіки Польща на території Галичини (1926 – 1935 рр.).....	206
<i>Никифорок В.М. (м. Чернівці)</i> Джерела сучасного українського страхового права.....	211
<i>Письменицький А.А. (м. Харків)</i> Етапи становлення інформаційного права в Україні.....	218
<i>Крестовська Н.М. (м. Одеса)</i> Співвідношення ювенального права та ювенальної політики.....	228
<i>Рудий Н.Я. (м. Львів)</i> Вплив гуманістичних ідей епохи Відродження на право та інші соціальні норми в Україні (ХV-ХVІ ст.).....	235

ЕВОЛЮЦІЯ ПОДАТКОВО-ПРАВОВИХ ТЕОРІЙ

Наука про податки нині має досить значну теоретичну і методологічну основу, її положення одержали глибоку і всебічну аргументацію, витримали практичну перевірку часом, міцно вписалися в загальну методологію фінансової науки. Але для того, щоб найповніше зрозуміти зріле явище, необхідно розглянути його історію. Це має значення ще й тому, що на даний момент в Україні відбувається реформування податкової системи, і екскурс в історію оподаткування дасть змогу зробити деякі узагальнення і висновки, важливі для побудови сучасної податкової системи України.

Податки в тій формі, в якій ми з ними стикаємось в сучасних умовах, склалися відносно недавно, хоча тенденції до їх виникнення з'явилися ще в давнину¹. Першою вітчизняною науковою працею в даній сфері вважається опублікована у 1818 році книжка Н.І.Тургенева "Досвід теорії податків". При цьому зазначимо, що аж до середини XVII ст. терміни "податок" і "оподаткування" в Російській імперії не застосовувались. Уперше термін "податок" згадується у праці історика А.Я.Поленова (1738 – 1816 р.р.) "Про кріпацький стан селян в Росії" в 1766 р., а в законодавстві термін "податок" утвердився лише із середини XIX ст.² Виникнення податків на початковому етапі розвитку людської цивілізації пов'язане з найпершими людськими потребами, які могли задовольнитися лише через усупільнену діяльність.

Так, уже згаданий нами відомий дослідник податків Н.І.Тургенев, аналізуючи виникнення і розвиток податків, звертає увагу на те, що "в природному або дикому стані людини потреби в податках існувати не може. Кожний піклується, як може, про своє харчування, про своє збереження. В міру складання суспільства спочатку з однієї, потім із декількох і багатьох сімей необхідність приватних пожертвувань для суспільної користі утвердилась між людьми. Дані жертвування... збільшувались і вдосконалювались разом з удосконаленням суспільства і дійшли нарешті до того стану, в якому нині постають перед нами"³.

Як стверджує відомий економіст, дослідник історії оподаткування Д.Г.Чернік, для найперших форм державної організації початковою формою оподаткування можна вважати жертвоприношення. Воно було неписаним законом і, Отже, ставало примусовою виплатою або збором. При цьому процентна ставка збору була достатньо визначеною. Так, ще в П'ятикнижжі Мойсея сказано: "і всяка десятина на землі і з насіння землі і з плодів дерева належать Богу"⁴.

У процесі історичного розвитку оподаткування розрізняють три етапи: перший охоплює стародавній світ і початок середніх віків; другий XVI – XVII ст.; третій – XIX – XX ст. Таку періодизацію вперше запропонував відомий російський учений І.Янжул⁵. Її дотримуються і сучасні дослідники даної проблематики Д.Г.Чернік, В.Пушкарьова та ін.⁶ Подібний екскурс в історію інституту оподаткування, як справедливо зазначає А.В.Толкушкін, дозволяє зробити висновок про те, що податки, з'являючись у якості тимчасових, надзвичайних джерел формування державної казни, поступово, в міру ускладнення і розвитку системи державних інститутів, стають основними регулярними джерелами формування доходів держави. Фактично постійний пошук нових дохідних джерел призводить до усвідомлення необхідності пошуку рівного, справедливого оподаткування, необхідності знайти баланс між приватними і публічними інтересами⁷.

Розвиток світового господарства, удосконалення політичної структури суспільства, зростання його інтелектуального рівня зумовили необхідність дати відповідь на ряд питань зтеорії і практики існування податків. З огляду на це з'явилася низка теорій податку. Природно, що податкові теорії виникають у різні часи і є відображенням існуючого на той період політичного устрою, способу виробництва і рівня розвитку науки. Тому багато з них сьогодні видаються наївними і помилковими. Водночас багато з того, що було написано, здавалося б, давно, як не дивно, актуальне і для наших днів. Виражаючи особливий процес пізнання об'єктивної дійсності, податкові теорії у своєму розвитку і вдосконаленні ведуть науку до все більш точного уявлення про предмет свого дослідження.

Історично однією з перших сутнісних теорій податку була **теорія податку як обміну послугами**, згідно з якою податку властивий відплатний характер. Суть даної теорії зводиться до того, що за допомогою сплати податку громадяни купують у держави різні послуги. Як писав А.Тривус, “еквівалентом податку є ті послуги, які надає платнику державна влада”⁸. Інший, не менш відомий, дослідник І.М.Кулішер, характеризує дану теорію, зробив акцент на особливих умовах даної теорії: “... ніхто не може відмовитися від своєї участі у платежах, як він не може відмовитися від користування загальною охороною”⁹.

Теорія обміну послуг відповідала умовам середньовічного устрою з пануванням договірних відносин. Не відокремлюються від особистого господарства короля державне господарство, що виживало тоді доходами з доменів, надходженнями податків і мита, за допомогою яких купувалася військова і юридична охорона та інші функції влади. При таких умовах теорія обміну послуг була формальним відображенням існуючих відносин¹⁰. Але і в наші часи можна знайти деякі ознаки даної теорії.

Так, відома російська дослідниця Т.Ф.Юткіна пише “податкам характерна властивість “загальної” відплатності, що означає відшкодування всім платникам податку зазначених витрат за допомогою реалізації функції державного управління”¹¹. Різновидом теорії обміну стала **атомістична теорія**, що виникла в епоху Просвітництва на межі XVII-XVIII ст.ст. у Франції. Її представниками були Себастьян Ле Петр де Волян, Шарль Луї Монтеск’є, Вольтер, Томас Гоббс. Вони розглядали податок як плату, що її вносить кожний громадянин за охорону його особистості та майнової безпеки, за захист державою та інші послуги, тобто як ціну за послуги держави в результаті договору між громадянами і державою. В результаті останнього дану теорію іноді називають також **договірною** або **теорією суспільного договору**, в рамках якої виникла теорія “**фіскального договору**”. В силу цього договору держава зобов’язана надавати суспільству певні послуги, отримуючи взамін від нього право на встановлення податків. Іншими словами, суспільство делегує державі своє право на обкладання суспільства податком. Так, Ш.Монтеск’є визначав податок як “частину, яку кожний громадянин надає зі свого майна для того, щоб отримати охорону іншої частини або покористуватися нею з більшим задоволенням”¹².

У першій половині XIX ст. швейцарський економіст Жан Сімонд де Сімонді праці “Нові начала політекономії” (1819) запропонував **теорію насолоди**, згідно з якою податок розглядався як ціна, що сплачується громадянином за отримувани від суспільства насолоди – насолоду від громадянського порядку, справедливого правосуддя, забезпечення свободи особистості та права власності¹³. За допомогою податків, як зазначав Ж.Сімонді, відбувається покриття щорічних витрат держави на забезпечення цих насолод¹⁴.

Теорію податку як страхової премії розробив у другій половині XIX ст. французький економіст Адольф Тьєр. Послідовниками були Е. де Жиранден, англійський економіст Джон Рам сет Мак-Куллох і ін. Згідно з даною теорією, суспільство виступає як страхова компанія, в якій кожний повинен платити пропорційно своєму доходу або майна, оскільки витрати повинні розподілятися у залежності від суми власності, що охороняється. Податок – це страховий платіж, який сплачується підданими держави на випадок настання якого-небудь ризику¹⁵. Але на відміну від справжнього страхування, податки сплачуються не для того, щоб при настанні страхового випадку отримати суму відшкодування, а щоб профінансувати витрати держави на забезпечення охорони і правопорядку¹⁶.

Теорія ефективного оподаткування (XVIII-XIX ст.ст.). Державний примус до сплати податку представники цієї теорії сприймали негативно. На науковому рівні це найбільш чітко втілено й відображено у вченні фізіократів - Ф.Кене та його учнів. Згідно з їхнім вченням, держа-

ва не повинна заважати дії природних законів, які забезпечують об'єктивний хід явищ, порядок, який найбільш вигідний людському роду, бо він узгоджується з природним правом усіх людей. Ці вічні, незмінні закони, вважали вони, підпорядковують собі будь-яку розумну людину. Держава, на їхню думку, повинна сприяти розумінню цих законів за допомогою організації освіти, дотримуватись і охороняти їх. Її спроби втручатися в складний механізм суспільного життя лише псують благий порядок, установлений Богом. Фізіократи були переконані, що уряд повинен усувати перешкоди зі шляху підприємців, які набирають сили, надаючи повну свободу конкуренції, оскільки люди шляхетні й добрі за своєю природою, тому вільна й необмежена конкуренція створить найкращий порядок, який можливий на Землі¹⁷. Фізіократи були першими послідовними представниками індивідуалізму та лібералізму в сфері податків. К. Маркс, зокрема, писав про них: "Ця школа ... відкидає (заперечує) кольбертизм і взагалі будь-яке втручання уряду у діяльність громадського суспільства. Вона дозволяє державі жити тільки в порах даного суспільства, подібно до того, як, згідно з вченням Епікура, боги живуть у порах всесвіту"¹⁸.

Ідеї природного порядку і згубності порушення його державною владою відстоював також У.Петті. Недолік державного управління, як вважав він, полягає у тому, що "занадто багато з того, що повинно було б управлятися лише природою, давніми звичаями і загальним договором, підпало під регулювання закону"¹⁹. У.Петті різко виступав проти державної регламентації, якщо вона "суперечить законам природи". Відповідно до своїх поглядів на роль держави в економіці У.Петті у "Трактаті про податки і збори" поділяє цільові видатки держави так: а) військові витрати; б) утримання управління; в) витрати на церкву; г) витрати на освіту; г) утримання сиріт та інвалідів; д) витрати на дороги, судноплавні ріки, водопроводи, мости, порти та інші предмети, необхідні для блага користування всіх²⁰.

Розквіт, найвище піднесення природно-правового розуміння сутності податку припадає на історичний період вільного, неприборканого ринку, домополістичного розвитку капіталізму. Проте і в наш час зустрічаються прихильники природно-правового розуміння податку. Вони абсолютизують в податку як у ланці публічних фінансів його природний зміст і дуже применшують, а то й зовсім відкидають, значення його юридичної форми, позитивного боку справи. Зазначений підхід, на практиці неминуче спричинює безправ'я, анархію, стихію, нерегульованість позитивним податковим правом фіскальних відносин, за чим завжди йде свавілля держави в цілому та органів, що її представляють, зокрема.

Класичну теорію податку – теорію податкового нейтралітету – розробили на межі XVIII-XIX ст.ст. А.Сміт та Д.Рікардо, і яка була розвинута і іншими видатними вченими минулого. Особливість даної теорії

полягає в тому, що науковці розглядали податок лише як один із видів державних доходів, які повинні фінансувати витрати на утримання уряду. При цьому ніяка інша роль (регулювання економіки, страховий платіж, плата за послуги і ін.) податкам не відводилась. Згідно з даною теорією, економіка функціонує у саморегулюючому режимі. Податкам відводиться єдина функція – бути джерелом доходів держави. При цьому самій державі відводиться роль “нічного сторожа” (державна - жандарм), де вона покликана лише підтримувати загальний порядок в країні і не втручатися в економічні та соціальні сфери. Відповідно, податок повинен бути сконструйованим так, щоб, даючи доходи державі, не давав їй можливості впливати на економіку. Звідси і назва даної теорії - теорія податкового нейтралітету.

А. Сміт був засновником політичної економії і, як ніхто інший, яскраво продемонстрував історичний характер податку та теоретичних уявлень про нього, з допомогою яких наука пізнає й відображає його у відповідних поняттях. Зокрема, він зробив обґрунтований висновок про те, що податок для тих, хто його сплачує, є ознакою не рабства, а свобод, і що родовими ознаками податку є легальний порядок платежів і господарська самостійність платника податку²¹. Не підозрюючи цього, сам А.Сміт першим сформулював філософсько-правовий тип розуміння податку. Легальний, законний порядок, у розумінні А.Сміта, істотно відрізняється від нинішніх інтерпретацій цього явища. Головним гарантом свободи, ознакою податку як демократичного інституту А.Сміт вважав право власності. Податок, писав він, “означає, що особа є підданою уряду, однак одночасно і те, що оскільки вона наділена певною відповідальністю, вона сама не може бути власністю якого-небудь іншого господаря”²².

Принцип легальності, як переконує аналіз, відігравав підлеглу роль, порівняно з принципом господарської самостійності (особистої незалежності) суб’єкта податкових правовідносин. Квінтесенція поглядів А.Сміта на податок полягає в тому, що він оцінював принцип законності податку не з погляду гарантії надходжень до бюджету держави, а з позиції забезпечення незалежності, самостійності платника податку. “Там, де цього немає, - підкреслював він, - кожна особа, оподатковувана відповідним податком, передається більшою або меншою мірою під владу збирача податків, який внаслідок цього може збільшувати тяжкість податку або вимагати для себе погрозою такого збільшення подарунок чи хабар... Точна визначеність того, що кожна особа повинна сплатити як податок, нам уявляється справою такого великого значення, що тут навіть досить велика нерівномірність у розмірах податків є значно меншим злом, ніж навіть зовсім мала міра невизначеності”²³.

А.Сміт був професором моральної філософії, яка наскрізь пройнята ідеями природного права, що виросла на ньому, тому він, подібно до

фізіократів, переніс ідеї індивідуалізму та свободи зі сфери філософії до сфери податкового права. Цілі та завдання держави А.Сміт розуміє так само, як і фізіократи. Держава, згідно з його теорією, повинна якомога менше втручатися в діяльність приватних осіб, оскільки вона не в змозі змінити природні закони, на яких засновано цю діяльність. На протигагу меркантилістам, А.Сміт вважав справжнім обов'язком держави охорону миру, захист особистості та власності, роблячи виняток для тих випадків, коли державна діяльність доцільніша за приватну - будівництво залізниць, підтримка народних шкіл, релігійних установ і публічних споруд. Послідовниками смітівського розуміння податку й ролі держави в оподаткуванні стали: Ж.Б.Сей, П.Ж.Прудон, Ф.Бастла, П.Леруа-Бальє, І.Кант та інші мислителі²⁴. Філософське розуміння юридичної категорії "податок", що зводить по суті податкове право до принципу свободи, виходить в основному із того, що це право визначає умови, за яких платник податку, пов'язаний або наділений відповідним суспільним статусом, може діяти вільно.

Надаючи великого значення філософському розумінню юридичної категорії "податок", податкового права, треба мати на увазі, що реального буття воно не має, що це не самостійне явище, яке існує десь поряд із законами або стоїть вище законів, а наукова абстракція, яка достатньо повно й усебічно розкриває сутність податково-правового регулювання, робить лише це з одного боку, а саме з позиції морального принципу свободи. Якщо природно-правовий тип розуміння права — ідеал, то філософське розуміння податкового права - абстракція, своєрідна математична формула податково-правової норми, яка однаково застосовується як до природного, так і до позитивного права. Вона полягає в розумінні податкового права як втілення свободи платника податку, що не порушує при цьому аналогічної свободи всіх інших членів суспільства. Але це, згідно з І.Кантом, передбачає обмеження свободи усіх на засадах взаємності. "Право немислиме без елементів свободи і рівності, хоча б і в найбільш скромному їх прояві"²⁵, писав П.І.Новгородцев і додавав: "У самому понятті права міститься обмеження свободи, і розмір цього обмеження може дуже істотно змінюватися"²⁶.

Протилежністю теорії податкового нейтралітету в першій половині ХХст. виступила теорія англійського економіста Джона Кейнса і його послідовників, **вбудованого бюджетного регулятора**, що отримала за ім'ям засновника назву **кейнсіанської теорії**. Центральна ідея даної теорії полягає у тому, що податки є головним важелем регулювання економіки і однією з умов її успішного розвитку. На думку Дж.Кейнса, що викладена ним у праці "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936р.) економічний ріст залежить від грошових заощаджень тільки в умовах повної зайнятості. Але повної зайнятості практично неможливо досягнути. В таких

умовах великі заощадження заважають економічному зростанню, оскільки вони не вкладаються у виробництво і являють собою пасивне джерело доходу. Для того, щоб усунути негативні наслідки, надлишки заощадження повинні вилучатися за допомогою податків. Згідно з цією теорією, податок це – вбудований механізм гнучкості в економічну систему²⁷.

Теорія жертви – одна з перших теорій, яка містить ідею примусового характеру податку і обумовлює його природу як жертви (пожертвування) (Н.Канар, Б.Г.Мільгаузен, Н.Тургенєв, Д.С.Міль, І.І.Янжул, Я.Таргулов). Б.Г.Мільгаузен визначив, що “митами і податками у вузькому розумінні називаються ті жертвування, які піддані дають державі”... “вони об’єктивні, оскільки впливають із самого поняття держави, з ідеї про відношення вищої влади до її членів”²⁸. Інший, не менш відомий, дослідник державного сектора економіки С.Ю.Вітте у лекціях, прочитаних Великому князю Михайлу Олександровичу в 1900-1902 рр., визначив податок як “примусовий збір (пожертвування) з доходу і майна підданих, що стягується в силу верховних прав держави для реалізації вищих цілей державного співжиття”²⁹.

Ідея примусу з боку держави, ідея визначеної частки чи окладу, встановлених або вирахованих урядом, без усякої залежності від волі платника³⁰ - знайшла свій розвиток у **теорії колективних (суспільних) потреб** (Е.Селігман, Р.Стурм, Л.Штейн, А.Шеффле, Ф.Нитти, А.Вагнер). Теорія колективних потреб відобразила реалії останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст., що були зумовлені різким зростанням державних витрат і потребою обґрунтування відповідного збільшення податкового тиску³¹. Суть цієї теорії полягає у погляді на державу як на суб’єкта, що покликаний сприяти реалізації загальних (колективних) потреб членів суспільства. Теорія колективних потреб служила ідеологічним обґрунтуванням розширення сфери діяльності держави, її втручання у справи економіки і збільшення податків. Водночас у рамках цієї теорії формувався так званий “соціально-політичний напрям”, який, зокрема, у прогресивному оподаткуванні бачив засіб урівняння майнової нерівності³².

Теорія колективних потреб знайшла своїх прихильників і в радянському союзі в особі А.А.Буковецького, А.А.Соколова, П.В.Мікеладзе, М.Н.Соболева. Так, радянська фінансова наука в 20-ті рр. дотримувалась визначення податку, що панував у західній фінансовій науці. Наприклад, М.Н.Соболев дав таке визначення “Податками називаються примусові збори, що стягуються державою або уповноваженими нею публічно-правовими органами в силу права верховенства, без будь-якого еквівалента зі сторони держави, на основі виданого закону і такі, що ідуть на покриття загальнодержавних потреб”³³.

Відокремлено від усіх вищеперерахованих теорій оподаткування стоїть марксистка теорія відмирання податків, яке повинно відбутися внаслідок неминучого відмирання в процесі історичного розвитку самої держави. В цілому податки при соціалізмі з ліквідацією приватної власності втрачають свою економічну основу, оскільки переважаючою формою власності стає державна, тоді як податок у силу правової природи передбачає стягнення чужої власності.

Однією з порівняно нових теорій податку, які широко використовуються по всьому світу, є висунута в 50-х роках професором економіки Чиказького університету Мілтоном Фрідменом податкова теорія монетаризму, що заснована на кількісній теорії грошей³⁴. Дана теорія виходить із необхідності зменшення втручання держави в економіку, якій властиве внутрішнє автоматичне саморегулювання, що зумовлене дією ринкових механізмів конкуренції і стихійного ціноутворення. Згідно з цією теорією, регулювання економіки можна здійснювати через грошовий обіг, який залежить від кількості грошей і банківських відсоткових ставок. При цьому податкам відводиться не така важлива роль, як у кейнсіанській теорії. Спільне в цих теоріях проявляється в тому, що за допомогою податків відбувається зменшення несприятливих для розвитку економіки факторів. Але у Дж.Кейнса цим фактором є надлишкові заощадження, а у М.Фрідмена – надлишок грошей.

Теорія економічної пропозиції, сформульована на початку 80-х років американськими вченими М.Бернсом, Г.Стайном і А.Аєффером, у більшій мірі, ніж кейнсіанська теорія, розглядає податки в якості одного із факторів економічного розвитку і регулювання. Згідно з цією теорією, високий рівень оподаткування негативно впливає на розвиток виробництва, пригнічуючи підприємницьку активність і позбавляє підприємців тих грошових засобів, які вони могли би вкласти у виробництво. Зростання податкового тягара призводить до збільшення державних доходів до певної межі. Переступивши цю межу, податки починають душити економіку, що приводить до зменшення податкової бази і, відповідно, до зменшення загального обсягу податкових надходжень держави (так звана крива Леффера). “Фундаментальна ідея, що лежить в основі кривої, - пише Леффер, - полягає у тому, що чим вищі максимальні податкові ставки, тим більш сильніший мотив буде у індивідуумів для ухилення від них. Люди працюють не для того, щоб платити податки”³⁵.

Неможливо не виділити і соціальну теорію податків, яка лягла в основу встановлення податкових систем Норвегії, Данії, Швеції, Фінляндії, Німеччини і ряду інших країн. Виходячи з даної концепції, великі відрахування від доходів необхідні в першу чергу для розвитку соціальної сфери, а також з метою стримування процесу відтворення. При цьо-

му застосування даної теорії можливе лише в тих країнах, де економіка знаходиться на достатньо високому рівні розвитку. Послідовники цієї теорії стверджують, що великі відрахування у соціальну сферу (наука, освіта, культура, охорона здоров'я і ін.) дозволить прискорити економічні, виробничі процеси, впровадити нові технології, що в кінцевому результаті позначиться на загальному рівні розвитку держави.

Отже, податки, які прийшли до нас з глибини віків, зазнали на своєму довгому шляху немало змін. Види, форми, кількість і роль податків еволюціонували разом з розвитком суспільства і держави. Відповідно змінювалось і уявлення про податки. Протягом усього історичного розвитку наука про податки розглядала і продовжує розглядати сутність і природу податків, їх місце, роль і значення для економічного і соціально-політичного розвитку суспільства, а також економічні та політичні умови оподаткування. Висока зумовленість податків конкретними історичними рамками не залишає нам можливість зробити певні "остаточні" визначення. Але дослідження різних розглядів на податки дозволяє з'ясувати їх особливості на даний момент, які можуть мати важливе значення для побудови податкової системи України.

Оцінюючи розглянуті вище теорії оподаткування, зазначимо, що всі вони виходять з передумови, що саме існування податків є суспільно необхідним, як і наявність держави, яка утримується за рахунок цих податків. Але потрібно послідовно змінити і саму філософію оподаткування, в основі якої повинна бути ідея зміни ролі держави, перетворення її із суб'єкта, що панує над суспільством і керує ним, у суб'єкт, який підпорядкований суспільству і обслуговує його. Водночас, на нашу думку, неможливо абсолютизувати будь-яку теорію без її співвідношення з практикою оподаткування. В будь-якій з них можна знайти як позитивні, так і негативні риси.

¹ Кучерявенко Н.П. Курс налогового права. в 6 т. Том 1. Генезис налогового регулирования (в 2-х частях). Часть 1 – Харьков: "Легас", 2002. – С. 9.

² Мальцев В.А. Налоговое право: Учебник. – М.: Изд-ий центр "Академия", 2004. – С.5.

³ Тургенев Н.И. Опыт теории налогов / У истоков финансового права. – М.: Статут, 1998. – С. 125.

⁴ Черник Д.Г., Починок А.П., Морозов В.П. Основы налоговой системы: Учебное пособие / Под ред. Д.Г.Черника. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998. – С. 39.

⁵ Янжул И.И. Основные начала финансовой науки. Учение о государственных доходах. – СПб.: [б.и.] 1890. – С. 276.

⁶ Пушкарёва В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА – М, 1996. – С. 157.; Черник Д.Г., Починок А.П., Морозов В.П. Основы налоговой системы: Учебное пособие / Под ред. Д.Г.Черника. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998. – С. 39; Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. – К.: Знання-Прес, 2004. – С.37; Мельник А.В. Розвиток податкової

системи в перехідній економіці. - Ірпінь: АДПСУ, 2001. - С. 109.

⁷ Толкушкин А.В. История налогов в России. - М.: Юристъ, 2001. - С. 62.

⁸ Тривус А. Налоги как орудие экономической политики. - Баку, 1925. - С.23.

⁹ Кулишер И.М. Очерки финансовой науки. - Пг, 1919. - С. 75-77.

¹⁰ Фридман М.И. Конспект лекций по науке о финансах. Налоги. - СПб., 1910. - С. 23.

¹¹ Юткина Т.Ф. Налоговедение: от реформы к реформе. - М.: ИНФРА-М, 1999. - С. 70.

¹² Монтеस्कьё Ш. Избранные произведения. - М., 1955. - С. 20.

¹³ Ж.Сисмонд де Сисмонди. Новые начала политэкономии. - М., 1897. - С. 135-149.

¹⁴ Сисмонди Ж. Новые начала политэкономии. - М., 1955. - С.20.

¹⁵ Налоговое право России: Учебник для вузов / Отв. ред. д.ю.н., проф. Ю.А.Крохина. - М.: Изд-во НОРМА, 2003. - С. 20-21.

¹⁶ Демчук Н. Теория налогов и некоторые практические аспекты её применения // Налоговый вестник, июль, 1999. - С. 144.

¹⁷ Совина Г.Н. История экономической мысли двадцатого столетия. - М.: Изд-во РАГС, 2001. - С. 6-7.

¹⁸ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - М., 1955. - Т.26, ч.1. - С.38.

¹⁹ Аникин А.В., Аникин В.А. Уильям Петти. - М., 1986. - С. 24.

²⁰ Петти У. Трактат о налогах и сборах. - М., 1963. - С. 11.

²¹ Рикардо Д. Начало политической экономики и налогового обложения. // Сочинение: В 3т. Т.1. -М.: Политиздат, 1995.-с.64-67; Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. - М.,1962.- с.610-616.

²² Смит А. Занята праця. - с. 611.

²³ Смит А. Занята праця. - с.588

²⁴ Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов. - М.: Финансы и статистика, 2001. - С. 31-32.

²⁵ Новгородцев Л.И. Об общественном идеале. - М., 1991. - с.115

²⁶ Новгородцев Л. И Занята праця - с. 278.

²⁷ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. - М.: Гелиос АРВ. 2002. - с.35.

²⁸ Мильгаузен Б.Г. Лекции по финансовому праву. - М., 1866. - С. 29.

²⁹ Витте С.Ю. Конспект лекций о государственном хозяйстве. - СПб., 1914. - С. 35.

³⁰ Селигман Э., Стурм Р. Этюды по теории обложения. - СПб., 1908. - С.9.

³¹ Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. - М.: Финансы и статистика, 2001. - С. 86-87.

³² Худяков А.И., Бродский М.Н., Бродский Г.М. Основы налогообложения. Учеб. пособие. - СПб.: Изд-во «Европейский дом», 2002. - С. 166-167.

³³ Соболев М.Н. Очерки финансовой науки. - Пг., 1925. - С. 61.

³⁴ Фридмен М. Если бы деньги заговорили... / Пер с англ. - 2-е изд. - М.: Дело. 2002. - С. 22-43.

³⁵ Кравченко И.А. Налоговые реформы 80-х годов в США: социально-экономический аспект. - М., 1989. - С. 9.